

KRISTIJONO DONELAIČIO PĖDOMIS

1. XVIII šimtmečio fone: Kolonizacijos faktorius

XVIII šimtmečio Europos politinėje dinamikoje būdingos buvo dvejopos tendencijos didžiųjų galybių ekspansijai. Anglija, Prancūzija, Ispanija savo ekspansiją stengėsi plėsti labiausiai Amerikos kontinente ir tenai varžėsi viena su kita ginklu. Sustiprėjusi Rusija ir taip pat stiprėjanti vokiškoji Prūsija tokios ekspansijos siekė pačioje Europoje, pirmoji verždamasi į vakarus, antroji į rytus. Jų konfliktas vyko esančiose tarp jų teritorijose — Lenkijos, Lietuvos, Austrijos žemėse, prie Baltijos jūros ar atokiau nuo jos. Tai laikas, kada stiprėjanti Prūsija virto karalyste 1701 m., kada Petro Didžiojo Rusija „prakirto langą į Europą“, pasistatė Petersburgą (Leningradą) 1703. Šios rungtynės tarp Prūsijos ir Rusijos ir nulėmė tuo metu buferines valstybes — Lenkijos bei Lietuvos likimą: po žiaurių karų jos buvo padalintos tarp rivalizuojančių Rusijos, Prūsijos, Austrijos (1772, 1792, 1795). Lietuvos teritorijos didžioji dalis teko Rusijai, mažoji Prūsijai, kurios ribose jau buvo Lietuvos vakarinės žemės nuo 13-14 šimtmečio, kada čia atsikėlė kryžiuočių riterių ordinas ir nukariavo šias žemes, o 1525 pats virto pasaulietine valstybe.

XVIII šimtmečio idėjinė dinamika buvo nepaprastai

gyva. Žmonių galvojimą ir gyvenimą labiausiai veikė trejopos idėjos: lygybės, laisvės, žmonių švietimo idėjos. Pirmoji švelnino luomų skirtumus, o tolesnėje perspektyvoje vedė į baudžiavos naikinimą (Europoje), į vergijos naikinimą (Amerikoje) ir demokratinės santvarkos užuomazgas. Revoltuojamai veikė laisvės idėja, žadindama pasipriešinimą despotizmui ir vesdama į valstybines nepriklausomybes. Kuriamai veikė žmonių švietimo idėja, skatindama asmeninę, o tuo pačiu ir kultūrinę bei ūkinę krašto pažangą.

Jei Amerikos kontinente tada rado didelio atgarsio laisvės ir lygybės idėjos, jei tose idėjose brendo norai nusi-kratyti Anglijos valdymu ir siekti amerikinės nepriklausomybės, tai Europoje Rusijos ir Prūsijos valdovam buvo svetimos tos dvi idėjos. Bet čia populiarai darės žmonių švietimo idėja. Ypačiai Prūsijoje. Absoliutizmo dominuojamas ir imperializmo siekiančias valstybes žmonių švietimas turėjo padaryti pažangias. Prūsijoje sudarytos švietimo sąlygos turėjo palieti ir lietuvių gyvenamus plotus.

Lietuvių likimą šiuose plotuose betgi palietė dar trečias faktorius, kokio nebūta tuo metu kitose Europos vietose — kolonizacija. Jei kolonizacija vyko natūraliu būdu, valdant riterių ordinui ir paskui Brandenburgo kurfiurstui Albrechtui, tai su XVIII šimtmečiu atėjo pagreitintos kolonizacijos potvynis. Šiaurės karo metais (1700-21), rungiantis Švedijai, Rusijai, Lietuvos-Lenkijos valstybei, Lietuvos ir Lenkijos kraštai buvo einami kariuomenių skersai ir išilgai. Ypač gyventojus apiplėšė įsiveržusios Švedijos ir Rusijos kariuomenės. Lietuvą ištiko badas ir su juo atėjęs maras (1709-12). Lietuva neteko trečdaliao gyventojų, o Prūsijos valdomi lietuviški plotai kai kur net dviejų trečdalių. Į ištuštėjusius plotus Prūsijos karalius kolonizavo gyventojų iš vakarų Vokietijos, Šveicarijos, Olandijos, Salzburgo. Kolonizacija nulėmė tautinį ir socialinį likimą šio krašto gyventojų, iš kurių kaip tik šiuo metu ir kilo Kristijonas Donelaitis.

Lietuviška kilmė, valstybės organizuotas švietimas ir kolonizacijos procesas davė gyvenimo ir kūrybos kryptį poetui.

2. Tėviškėje Lazdynėliuose: Poeto valstietinė prigimtis

Truputis asmeninių prisiminimų, kuriuose iškyla paskėnis Lazdynėlių fonas — vietovė, kurioje buvo gimęs Kristijonas Donelaitis, patsai pasirašinėjęs sulotyninta pavarde Donalitius...

1936 metais norėjau aplankyti Donelaičio gimimo vietą. Žemėlapis rodė, kad jie, Lazdynėliai, yra už 7 kilometrų nuo Gumbinės miesto centro. Birželio kaitrią dieną žingsniauau keliu iš Gumbinės, iki priėjau įrašą „Gut Lasdinehlen“. Ar čia buvo kas likę iš poeto šeimos? Ar kas jo buvimą čia prisimena? Žinojau, kad poeto tėvui mirus 1720, ūkis teko žmonai, paskui sūnui Mykolui, kuris dar paskiau jį perleido sese-riai. O toliau?

Sutiktas dvaro šeimininkas nieko apie Donelaitį nebuvo girdėjęs. Kantriai išklausęs mano „lekcijos“ apie čia gimusį poetą, neiškentė nenusistebėjęs, kad esama žmonių, kurie dėl kokio ten poeto, gyvenusio prieš porą šimtų metų, važiuoja iš Lietuvos į Vokietiją — lyg nebūtų didesnių rūpesčių. Bet šeimininkas buvo paslaugus man padėti, kai išaiškinau, kad 1896 metais lietuviai čia buvo pastatę akmeninį paminklą poetui pagerbti. Ėjome per parką seniai nevalytu keleliu paminklo ieškoti. Pakeliui šeimininkas nuoširdžiai dėstė savo rūpestį: avižas užpuolęs amaras; kokis dabar gali būti nuostolis... Parkelio pakrašty įsėdęs giliai į žemę apskritas gero glėbio didumo akmuo. Tai čia turėjo būti tas paminklėlis, statytas lygiai prieš 40 metų! Jokio kito ženklų...

Grįžom veik tylom kitu keleliu. Šeimininkas turėjo galvoti apie avižas. Aš jaučiausi sutrukdęs jam tą rūpestį, o sau nieko paguodžiančio neradęs. Staiga kelelis rodės labiau

nuvaikščiomas ir šalimais buvo supiltas naujas kapelis. Ir dar gėlėm papuoštas. Stabtelėjau. Mano nustebimą supratęs, šeimnininkas paaiškino: „Tai šeimnininkės šuniukas — mielas buvo, bet kažkodėl nudvėsė“.

Atsisveikinom. Grįžau iš Lazdynėlių su refleksija apie poeto ir šuns atminimą... Nauji žmonės, naujos sodybos, naujas net peizažas, kuriame dabar lygumų lygumos su banguojančiais javų plotais. O Donelaičio laikais turėjo būti gausu ir „lazdynų“. Niekas čia dabar poeto neprimena. Poetas iš Lazdynėlių iškeliavęs.

Mėginau vaizduotėje atgaivinti čia poeto praleistą jaunystę... Gimęs 1714 metų sausio 1 dieną, miręs 1780 metų vasario 18 dieną, taigi dvejais metais vėliau gimęs ir dvejais metais vėliau miręs už šio amžiaus garsybę — Jean Jacques Rousseau. Vaikystė būtų galėjusi būti vaikui maloni. Ji būtų turėjusi auginti vaiką savarankiškos dvasios, savo vertę jaučiantį, bet ir socialų. Juk tėvai buvo laisvi ūkininkai, ne baudžiauninkai. Socialinė kilmė bei padėtis nedėjo pažeminimo antspaudo nei užslėptos vergo pagiežos. Šeima didelė — keturi vaikai ir trys mergaitės — tai gera aplinka vaiko socialiniam jausmui augti. „Iš prigimties buvau gyvo temperamento“, rašė jis paskiau, 1774, metrikų knygoje. Tačiau vaikystės laimę aptemdė du įvykiai. Tik treji metai prieš poeto gimimą visą Lietuvą, o labiausiai jos vakarinę dalį, buvo nusiautęs didysis maras (1709-12). Viso lietuviškų Rytprūsių ploto, kuriame tada buvo 300,000 gyventojų, maras sunaikino 42-53 procentus, o apie Gumbinę, Donelaičio gimtosios vietos srityse, apie du trečdalius. Maro padariniai ilgam paliko tarp gyvųjų pėdsakus — neturtą, skurdą. Antras jau tiesioginis smūgis Donelaičiui buvo tėvo mirtis — jo neteko Kristijonas, eidamas septintuosius metus. Liko našlė su septyniais vaikais. Juos išmaitinti ir išleisti į žmones nebuvo lengva. Kur dėtis? Akys krypo į miestus, kuriuose galima buvo verstis amatais. Kristijono brolis Fridrichas iškeliavo į Kara-

liaučių, ten virto auksakaliu, fizikos instrumentų meisteriu, laikrodininku. Brolis Albertas taip pat įsigijo amatą — kalvis, ginklų dirbėjas, auksakalys, dar ir smuklės laikytojas. Iškeliaavo ir jauniausias Kristijonas. Pasiliko ūkyje tik Mykolas, bet paskui ir jis iškeliaus - paliks ūkį seseriai ir pats išsikels pas brolių Kristijoną į Tolminkiemį.

Iš tėviškės iškeliaudamas, Kristijonas išsinešė tai, ką galėjo duoti charakteriui, pastabumui, vaizduotei savarankiškas natūralus valstiečio gyvenimas. Taigi ir išsinešė savarankišką, iki atkaklumo kitiems pasipriešinti linkusių dvasią, protarpiais linkusių į lengvą humorą bei ironiją, protarpiais į švelnų lyrizmą. Panašiai kaip tai pastebima charakteriuose Pietario, Basanavičiaus, Aišbės, Kudirkos ir kitų jaunesnių rašytojų bei veikėjų, kurie galima sieti su etnine sūduvių grupe, nors ir gyvenę kitu metu ir kitose politinėse sąlygose.

3. Karaliaučiuje: Poeto europinė edukacija

Kristijonas 1732 metais jau buvo Karaliaučiuje, Prūsijos karalystės administracijos ir kultūros centre. Aštuoniolikos metų vaikas mokėsi katedros mokykloje. Gyveno miesto laikomoje prieglaudoje neturtingiesiems. Jon buvo priimtas kaip našlaitis — nemokamai galėjo gyventi, gavo maistą ir mokslą. Atsilygino tuo, kad dalyvavo bažnyčios chore, lydėjo į kapus mirusius ir kitokiu būdu patarnavo bažnyčiai. Tokios pareigos buvo skirtos tik neturtingiesiems.

Po ketverių metų, 1736, Kristijonas jau universitete studijuoja protestantų (liuteronų) teologiją, o šalimais kalbas — lotynų, graikų; manoma taip pat, kad dar buvo susipažinęs su hebrajų ir prancūzų kalbom. Studijavo dar ir lietuvių kalbą vadinamam lietuvių seminare, kuris prie universiteto buvo įsteigtas 1718, siekiant parengti dvasininkų su lietuvių kalba. Gyveno greičiausiai gaudamas vieną iš stipendijų, ku-

rias hercogas Albrechtas buvo paskyręs, steigdamas universitetą 1544. Stipendija nebuvo tokia, kad būtų sotus. Paliko Donelaičio sesers žinia, kad Kristijonas iš bado buvo sykį nualpęs. O ir pats Donelaitis sakos jautęsis esąs „silpnos sveikatos, nes dėl įtemptų studijų tapau hipohondrikas“ (metrikose pastaba 1774 metais). Ilgo amžiaus nesitikėjo, nors per 15 metų Tolminkiemį tik sykį dėl nesveikatos negalėjo nueiti į bažnyčią.

Iš visų idėjinių sąjūdžių, kurie buvo tada populiarius Karaliaučiaus universitete, Donelaitį labiausiai veikė pietizmas. Tai labiausiai atitiko jo iš namų išsineštą prigimtį. Pietizmo dorybes — darbštumą, maldingumą, susilaikymą nuo pramogų, paprastumą ir net puritonišką askezę Donelaitis prisiėmė blaiviai, nuosaikiai, išvengdamas kraštutinumų, kaip ir natūralu valstiečio aplinkoje išaugusiam charakteriui. Tačiau ką prisiėmė, tai prisiėmė giliai ir pastoviai, visam gyvenimui. Neprarado nė tada, kai pats pietistinis sąjūdis kitur jau buvo išblėęs ir kai jo draugai kunigai nevengė pramogos ir vaišių pas kaimynus. O jei Donelaitis lankė kaimynus ar juos priėmė pas save, tai mėgino sudaryti jiems aukštesnės rūšies pramogą: „Mėgau dainuoti bei skambinti fortepionu ir pianinu, bet skambindamas ar dainuodamas buvau moralus, taikiausi prie svečių, stengdamasis juos užimti“ (1744). Nuo kunigo pareigų nuliekamą laiką jis skyrė darbui ir maldai — pastatydino naują mūrinę bažnyčią, pastatydino kleboniją, taip pat namus dvasininkų našlėm. Dirbo darže. Dirbo techninius instrumentus — barometrus, termometrus drauge su broliu Mykolu, kai jis atkeliavo į Tolminkiemį. Taip pat rašė poeziją, komponavo giesmes. Pačias kasdienines pareigas lydėjo malda. Antai, mirimo ir gimimo metrikas surašinėjo su stebinančiu pietizmu, su nusižeminimu prieš Dievą, su pabarimu sau, su malda — ne kasdien kalbama, įprastine, išmokta visiems laikam, bet kiekvienu metu naujai improvizuota. „Viešpatie Jėzau, gerasis Ganytojau, aš noriu čia

būti ganytoju ir avinėliu“, įsirašė metrikose, pradėdamas eiti Tolminkiemį klebono pareigas 1743.

Tačiau taip tvarkingai, taupiai, rūpestingai gyvendamas, Donelaitis nesusikrovė turto. Pastabose, skirtose jau būsimam savo įpėdiniui, Donelaitis įrašė, kad vaikų neturįs (buvo vedęs savo pirmatako Jono Fridricho Esseno našlę Oną Reginą Olefant, Goldapės teisėjo dukterį 1744.10.11) ir dėl to visuomet džiaugijasis, nes „tarnyba, palyginti, menka“.

Tokis Donelaitis kunigas jau reiškėsi Tolminkiemio parapijoje.

4. Tolminkiemyje: Poetas autochtoninės ir kolonizacinės kultūrų susitikime

Donelaičio gyvenimo kelią pasekdamas, iš Gumbinės leidausi traukiniu į Tolminkiemį, esantį nuo Lazdynėlių bei Gumbinės už 20 kilometrų į pietryčius, prie tos pačios Romintės upės kaip ir Gumbinė, vienoje geografinėje platumoje su Vištyčiu, kuris buvo jau Lietuvos valstybės teritorijoje. Geležinkelio stoties užrašas buvo „Tolmingkehmen“.

Tai čia ta parapija, į kurią Kristijonas Donelaitis po trumpo mokytojavimo ir kantoriavimo Stalupėnuose buvo paskirtas 1743 ir kurioje išgyveno iki savo mirties 1780 vasario 18 dienos, retai kada iš jos teisvykdamas.

Iš stoties vienintele gatve pro bažnyčią, skendėjančią tarp senų medžių, nusileidau žemiau į namus, kurie turėjo būti klebonija. Į juos pasibeldus Donelaitis neatsilieps, bet tikėjauosi atsiliepsiant jo įpėdinį. Deja, įpėdinis buvo judresnis už Donelaitį ir buvo išvykęs. Kelios moterys, rastos viduje, išklausė mano apgailestavimo, kad išvykęs klebonas, ir pasiūlė man padėti. Nuvedė į šventorių, atrakino bažnyčią. Gal kad buvo pavakarė; gal kad medžių buvo apgaubta, bažnyčios viduje buvo prieblanda, ir mano foto kamerai sunkiai sekės fiksuoti aiškesnį vaizdą. Prie vieno bažnyčios šulo

buvo lenta, kurioje buvo surašytos tos parapijos klebonų pavardės. Donelaitis ar ne tryliktais.

Tai ir viskas. Tačiau nuo pakilaus šventoriaus akis klydo į tolį — į nusitiesusias pievas ir krūmus ir dar toliau į Romintos girias ir pelkes. Tai tos pačios girios, kuriose ir Donelaitis su parapiečiais slapstėsi 1757 metais, kada rusų kariuomenė įsiveržė... Iš šventoriaus, žvelgdamas į tolį, galėjai pajauti išlikusį pagrindiniais bruožais Donelaičio laikų peizažą. Čia tebebuvo gamtos modelis, pagal kurį Donelaitis piešė savo poemos gamtovaizdžius.

Grižau ta pačia staigaus vasarinio lytaus nuplauta gatve. Šioje tyloje ir ramybėje turėjau rodytis labai svetimas, jei priešais ateinantis valdžios atstovas, žandaras, po pasisveikinimo paprašė mano dokumentų. Su valdžios pareigūnui priderančiu orumu juos apžiūrėjo, paskui paprašė išversti — nes mano tarnybinis pasas buvo rašytas lietuvių ir prancūzų kalbom. Išverčiau ir dar jam taip pat atskaičiau „lekciją“ apie Donelaitį, kuris čia 37 metus buvo šios parapijos klebonas ir kuris jamžino šios parapijos gyvenimą savo nemirštamoje poemoje. Gyvom akim ir šypsodamasis valdžios atstovas klausėsi ir paskui pratarė: „Na jo, na ir aš biškį moku lietuviškai“. Jis esąs kilęs nuo Šilutės, iš teritorijos, kuri tuo metu priklausė Lietuvos valstybei.

Anos moters iš klebonijos ir šis valdžios pareigūnas savo charakteriu, kiek jis žybtelėjo iš pirmo santykio su atvykusiū svetimu žmogumi, rodė lyg maži likučiai tos būriškos, lietuviškos kultūros, kuri čia prieš 200 metų gyveno, kurios aiškiausia ir tobuliausia išraiška buvo poetas Donelaitis ir jo kūryba. Tai likučiai charakterių, kuriuos Donelaitis buvo ėmęs modeliais savo poemos personažams.

Gyvo vaizdo pažadinta mintis leidosi atstatinėti istorinį tos parapijos tautinių bei socialinių santykių vaizdą ir poeto rolę juose...

Tolminkiemio parapijoje 1743 metais atvykęs Donelaitis

rado 32 kaimus, 4 karališkus, t.y. valdžios dvarus, ir 2 privačius. Dauguma kaimų vardai buvo lietuviški (Balupėnai, Budzeliai, Daneikiškiai, Didžiuliai, Elušėnai, Išlaužiai, Jesaičiai, Jurdiškiai, Kiauniai, Kubiliai, Mackūniškiai, Martišiai, Meldynai, Mockūnai, Palėdžiai, Raudoniai, Rominta, Samanynai, Sargūnai, Tėveliai, Varniai, Vertesmai, Žalkiemis, Žiedeliai ir kt. (žr. V. Biržiška, *Aleksandrynas* II). Toki pat lietuviški vardai kaip ir truputį toliau į rytus teritorijoje, kuri buvo jau Lietuvos valstybės. Čia buvo tas pats dialektinis vienetas, kuriam priklausė ir Donelaičio gimtieji Lazdynėliai. (žr. Alfred Senn, *Supplements to the American Slavic and East European Review*, Lithuanian Dialectology). Jei Darkiemį, kuris yra į vakarus nuo Tolminkiemio apie 20 kilometrų, vokietinimo banga tepasiekė stipriau tik nuo Melno taikos (1422), tai Tolminkiemis turėjo dar ilgiau išlikti lietuviškas, be vokiškos įtakos. Tačiau kai Donelaitis atvyko, čia lietuviškų vardų parapijose lietuviškai kalbėjo tik pusė. Kita pusė buvo kolonistai, kuriuos karalius Friedrichas Vilhelmas I atkeldino iš vakarų Vokietijos, flamų, šveicarų, išėivių iš Pfalzo, Brandenburgo, taigi kalbančių daugiausia vokiškai, ir kiek mažiau prancūziškai. Tai buvo minėto maro vaisius. O 1732-35, kada Donelaitis dar buvo Karaliaučiuje, buvo atkelta ypačiai gausiai protestantų iš Salzburgo. Visiem kolonistam buvo suteiktos privilegijos prieš autochtoninius gyventojus.

Donelaitis, čia atvykęs, pasijuto esąs kolonizacinio proceso liudininkas ir dalyvis. Jis aptarnavo autochtoninius gyventojus lietuvius, pamokslus sakydamas jiems lietuviškai. Aptarnavo ir kolonistus vokiškais pamokslais. Skelbė visiem tuos pačius Dievo žodžius. Tačiau matė, kad Dievo žodis labiau prilimpa pirmiesiems, jo vadinamiesiems „lietuvninkam, būram nabagėliam“, kurie buvo diskriminuoti, palyginti su kolonistais. Matė, kad socialinėje to meto santvarkoje, baudžiauvoje, jie buvo išnaudojami dvarų

savininkų — privačių asmenų ir valdžios atstovų. Matė, kaip valdžia, siekdama sucentralizuoti ūkinį gyvenimą savo rankose, dalį baudžiauninkų šalino iš ūkių ir jų valdytus ūkius perduodavo kolonistam ar tiesiog jungė prie dvaro. Valdžios dvaras užsimojo dalį žemių, ganyklas, atimti ne tik iš baudžiauninkų, bet ir iš paties Donelaičio. Ir eilę paskutinių metų Donelaitis praleido aštroje kovoje prieš dvaro valdytojo „amtmono“ Ruhigo pastangas prisijungti kaimo ganyklas prie dvaro. Ypačiai nuo 1775 kova paaštrėjo, kada dvaras ganyklų pasisavinimą norėjo legalizuoti. Nuo dvaro Donelaitis tegalėjo gintis ir kaimą ginti teisiniu keliu — skundais aukštesnėm valdžiom Gumbinėje, Karaliaučiuje, vyko net į Berlyną su skundu pas karalių, įrodinėdamas valdžios atstovo „amtmono“ priešingumą veikiantiems įstatymam. Šioje kovoje iškilo visu aštrumu Donelaičio nenuolaidus, prieštaraujantis, kovojantis su neteisybe charakteris, su pakiliu pasipiktinimu ar kandžia ironija prašnekęs metrikų pastabose. Pvz. 1776:

Felix parochia, ubi nulla regia via Felicior illa, ubi nulla regia villa. Sed felicissima ista, ubi nullus nobilista.

Arba: „Ak, Prūsų karaliau! Jei tu būtum neturėjęs amtmono Ruhigo karaliaus teisėms ginti, kaip tau tada sektųsi? Kas žino, kokios nepaprastos įtakos šis vyras yra turėjęs visiems tavo laimėjimam!“

Galima spėti, kad kova su šia neteisybe buvo absorbavusi Donelaičio protą ir nervus, jei jis atsisakė G. Ostermejeriui patalkinti naują giesmyną ruošiant, teisindamasis „senyvu amžium ir drebančiom rankom, kurios jam apsunkina rašymą“.

Pats amtmonas Ruhigas informavo savo vyresnybę, kad kaimo žmonės labiau klauso klebono negu valdžios. Bylos galo Donelaitis nesulaukė. Tik po dešimt metų po jo mirties betgi kaimas bylą laimėjo.

Masinė kolonizacija sukrėtė iš pagrindų tautinį, socialinį ir moralinį gyvenimą. Kilo pirmiausia tautinė problema: ar kolonistai prisitaikys prie autochtoninės, vadinasi, lietuvių kalbos bei papročių, ar kolonistai primes vietiniam gyventojam savą kalbą, savus papročius. Pirmoji galimybė atkrinta, prisiminus, kad valdžia buvo vokiška, oficialioji kalba vokiečių ir kad valdžia rėmė kolonistus bei jų dominavimą, jų kultūros infiltraciją tarp vietos gyventojų. Donelaičio pozicija tame procese, dviejų tautybių susidūrimo? Liks nuošaliai, rodysis neutralus? Donelaitis aiškiai atsistojo autochtoninių gyventojų pozicijoje. Jis skelbė bekompromisinį pasipriešinimą kolonistų kultūrai ir gynė patriarchalinę lietuvių valstiečių kultūrą, jo poemoje vadinamų būrų kultūrą. Šių dienų terminu sakant, tai buvo pasyvaus pasipriešinimo žadintojas. Pasyvus pasipriešinimas reiškėsi dviem būdais: išlaikymu to, kas lietuviška, atmetimu to, kas kolonistų atnešta. Pakeltu tonu savo poemoje Donelaitis kreipėsi ne sykį į „brolelius lietuvininkus“, kad jie laikytųsi „barzdotojų gadynėlių“; idealizavo tuos laikus, kada lietuvininkas dar vokiškai nekalbėjo ir vokiškai nesirėdė; kalbėjo apie tuos svetimuosius, kurie Lietuvą gyrė; su pakiliu pasipiktinimu smerkė tuos lietuvius, kurie greitai prisiėmė kolonistų papročius; su aitaria ironija rodė kolonistų išsigimimo ir sugedimo vaizdus, kurie turėjo atgrasinti lietuvius nuo pasekimo kolonistais.

Tokios tautinio pasipriešinimo pozicijos Donelaitis laikėsi moraliniais motyvais. Pietistinės dorybės, kurias Donelaitis brangino, buvo susijusios su tautinėm vertybėm — savos kalbos ir savų papročių išlaikymu. Kur nyksta tautinės vertybės ir pagarba jom, nyksta sykiu ir moralinės vertybės bei jautrumas jom. Lietuviai, atitrūkę nuo savų tautinių vertybių ir prisiėmę vokiškąsias, yra sykiu su kolonistais ir moraliai sugedę, kaip ir tie atgabantieji kolonistai. Kai lietuvininkai su vokiečiais susimaišė, „štai ir viežlybums tuojau į nieką pavirto“. Toki rezultatai ne tik su vokiečiais susi-

maišius, bet ir su prancūzais bei šveicarais. Dėl to ir skundėsi Donelaitis: „Jau koku su mūsų gadyne, kad šveisteris ir prancūzas Lietuvą gavo“.

Vokiečiai, prancūzai, šveicarai kolonistai Donelaičiui rodė menkesnės moralės nei patriarchališki lietuviai. Tokius juos Donelaitis vaizduoja ne dėl to, kad jis būtų, šios dienos žodžiais tariant, nacionalizmo pagautas ir žmonės laikytų menkesniais tik dėl to, kad jie kitos tautybės. Kolonistai rodos menkesni dėl to, kad jie, atitrūkę nuo savo aplinkos, atitrūko ir nuo tų moralinių tradicijų, kuriose jie buvo gyvenę ir kurios juos palaikė tam tikrame moraliniame lygyje. Ir jie buvo pačios kolonizacijos auka. Jei lietuviai būtų vokiečių kolonistų padėtyje, t.y. jei lietuviai būtų atitrūkę nuo savo žemės ir savo patriarchalinės socialinės aplinkos, tai greičiausiai ir jie būtų taip moraliai sumenkę kaip anie kolonistai, kurie ir Dievą pamiršo ir į „karčiamą tik bėga, tik bėga“.

Tautinės individualybės išlaikymas kaip pagrindas moralinei asmenybei nuo Donelaičio laikų eina raudonu siūlu visame Prūsijos lietuvių stipriausių protų galvoje. Stipriausia šios minties išraiška bus dramaturgo ir filosofo Vydūno kūryba.

Autochtoninių gyventojų ir kolonistų santykiuose sykiu su tautine problema eina ir socialinė. Kolonistai yra privilegijuotoje socialinėje padėtyje. Jie yra pusiau laisvi ūkininkai, ar valdžios pareigūnai, ar dvarų valdytojai, ar net jei ir baudžiauninkai, tai lengvesnėms sąlygom. Lietuviai yra baudžiauninkai. Iš kolonistų yra kilę tie, kuriuos Donelaitis vadina „ponais“, iš autochtoninių gyventojų — „būrai — naba-gėliai“, diskriminuotoji dalis. Donelaitis aiškiai atsistoja antrųjų pusėje. Tačiau kompromisą tarp skirtingų socialinių luomų bei klasių Donelaitis suranda greičiau nei tarp skirtingų tautybių. Iš vienos pusės Donelaitis aiškiai ir įvairiais variantais pabrėžia motyvą, kad iš prigimties visi žmonės lygūs, tiek ponas, tiek būras. Iš kitos pusės Donelaitis nepa-

smerkia nelygybe paremtos socialinės santvarkos baudžiamos. Į baudžiamą jis žiūri kaip į santvarką, kurioje žmonės atlieka skirtingas funkcijas ir kurioje kiekvienas sau skirtą funkciją turi atlikti gerai. Tačiau jis griežtai pasmerkia tos baudžiamos kai kuriuos veikėjus — piktuosius ponus, kurie savo funkciją atlieka blogai, kurie baudžiauninkus išnaudoja, muša ir net užmuša. Šalia tokių nedorėlių ponų Donelaitis betgi pastato „gerąjį poną“, kuris užjautė baudžiauninkus ir jų padėtį lengvino. Patys baudžiauninkai nejautė jam jokios neapykantos. Priešingai — kai „gerasis ponas“ mirė, baudžiauninkai taip jo gailėjosi ir taip verkė, kad „kitiems ir akys išpūti pradėjo“.

Smerkdamas ponus nedorėlius ir girdamas „gerąjį poną“, Donelaitis pasisakė ne prieš esamą socialinę santvarką, bet prieš nekrikščionišką ir nežmonišką elgesį tos santvarkos viduje. Ir priešingai, asmens žmoniškas ir krikščioniškas elgesys pačią santvarką padaro pakenčiamą. Kaip moralinių vertybių išlaikymą remia tautinių vertybių išlaikymas, taip moralinių dorybių tvirtumas asmenyje ir jų praktikuojimas santykiuose su žmonėmis duoda socialiniam klausimui taikingą ir abi puses patenkinantį sprendimą.

XVIII amžius dar buvo perankstyvas baudžiavinei santvarkai atmesti. Tačiau balsai prieš baudžiamą jau kilo ir Doneičio laikais. Jau 1767 metais išleistas įstatymas, kuris panaikino valstiečių prievolės tarnauti dvaram. Tik įstatymo dvarai nevykdė. Dar buvo Donelaitis gyvas, kai 1775—6 metais Šilutės ir Priekulės valstiečiai atsisakė eiti baudžiamą, bet jie buvo kareivių numalšinti. Dar buvo per anksti dumplėm, pasak Doneičio, prieš vėją pūsti. Tačiau kai 1802 metais Klaipėdos valstiečiai atsisakė baudžiamą eiti; kai 1806 buvo pralaimėtas mūšis ties Jena, baudžiava laipsniškai buvo panaikinta, palikusi neišdildomus paveikslus Doneičio poemoje *Metuose*, rašytoje kaip tik baudžiamos siautėjimo ir įtampos prieš baudžiamą augimo metu, apie 1765—75 metus.

5. XX šimtmečio fone: Naujos kolonizacijos šešėlyje

Donelaitis buvo kaimynam pažįstamas kaip poetas. Atsilankantiems jis paskaitydavęs savo poezijos ar laiškuose įpindavęs kokį poezijos sakinį. Tačiau po jo mirties praėjo 38 metai, iki 1818 jo poema buvo išspausdinta. Jos leidėjas Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza įžangoje veikalą pristatė entuziastingais žodžiais:

„Kūrinio mintys yra teisingos ir gilios, jausmai ir nuotakos, kurios jame vyrauja, — kupinos aukštos moralės, šeimos dorybių bei tėvynės meilės, palyginimai — natūralūs ir taiklūs, aprašymai — gyvi, visas pasakojimas — vaizdingas, įterpti pamokymai — trumpi ir taiklūs; žodžiu, visas veikalas sukurtas tomis įkvėpimo akimirkomis, kai poetas genijaus sparnais pakyla į tiesos ir grožio karalystę. Juo labiau mūsų poetu reikia stebėtis, kad jis, neturėdamas jokio pavyzdžio, vien savo talento jėga tegalėjo iškilti ir pats turėjo prasiskinti sau kelią“.

„Mūsų poetas, kuris sugeba panaudoti visus lietuvių kalbos resursus, stebina kalbos žinovus išraiškos dailumu, jėga ir žodingumu... Visuose šiuose subtiliuose kalbos niuansuose slypi originalumas, kurio iš tikrųjų neįmanoma pamėgdžioti“.

„Graikiškoji hegzametrinė eilėdara yra vienintelis svetimasis varžtas, kurį poetas uždėjo savo kūriniumi. Bet kadangi joje poetas jaučiasi laisvas ir nevaržomas, tai ji tapo jo rankose tarytum gėlių juosta, kuria jis grakščiai apjuosė lietuviškąją išraišką“.

„Donelaitis tautos skonį teisingai suprato ir savo kūrinįje pavaizdavo“.

Rėzos išleistą veikalą su vokišku vertimu paskaitęs, Adomas Mickevičius savo veikale *Gražinoje* išnašoje 1823 atsiliepė:

„Minėtoji poema dėl turinio ir gražios išraiškos verta

pagyrimo ir tuo dar turi būti mums ypatingai svarbi, kad yra tikras lietuvių liaudies papročių paveikslas“.

Tie du praeities autoritetai teisingai apibūdino, kuo Donelaičio poema ėmė žavėti ir nenustojo žavėjusi skirtingų epochų skaitytojus. Norint tai išreikšti mažiau pakiliais, bet konkretesniais žodžiais, anų atsiliepimų dvasią tektų taip formuluoti ir kiek papildyti:

a. Donelaičio poema, kaip ir jo anksčiau parašytos pasakėčios yra baudžiavinės epochos valstiečių (būrų) literatūrinis paveikslas. Iš jo pažįstami ne tik papročiai, metų darbai, socialiniai santykiai, bet ir žmonių galvojimas, tikėjimas, jautimas, vaizduotė, žodinis turtas. Lig tol lietuvių valstiečių mintis, jausmus, vaizduotę buvo galima pažinti tik iš liaudies dainų bei pasakojimų. Donelaitis buvo naujas valstiečių (būrų) dvasios ir kultūros dokumentas, o sykiu ir pirmasis lietuvių dailiosios literatūros kūrėjas.

b. Tai buvo dokumentas autentiškas ir originalus. Donelaičio laikais ir kiti rašytojai Europoje jau buvo ėmę vaizduoti kaimo, valstiečių gyvenimą. Tačiau jų valstietinio gyvenimo vaizdai ne visada būdavo autentiški, nes jų valstietinio gyvenimo personažai jautė aristokratų širdimi, kalbėjo aristokratų kalba. Donelaičio raštuose prabilo autentiškas, realus valstietis, nes pats Donelaitis tokis ir buvo.

c. Donelaitis pasiskolino antikinę hegzametrinę techniką, tačiau ją atnaujino: skiemenų ilgumo trumpumo metrą pakeitė lietuvių kalbai artimesniais kirčiuotais ir nekirčiuotais skiemenimis. Tą išviršinę formą pripildė natūralaus realistinio turinio, išreiškiamo gaivalinės ekspresijos bei primityvizmo vaizdais. Ši vidaus formos ekspresija bei primityvizmas yra padaras tos pačios vaizduotės, kuri yra davusi liaudies skulptūras bei kitą liaudies meną. Tai yra sykiu ir nesenstanti veikalo estetinė vertė.

d. Donelaitis vaizdavo poemoje XVIII šimtmečio gyvenimą, bet, žiūrėdamas į jį iš XX šimtmečio, pajauti istorijos

slinktį, tekėjimą ir net revoliucinius lūžius. Pajauti, kaip įvykių eigoje lietuvių valstiečių kultūra anoje teritorijoje pamažu užklojama kolonizacinės kultūros sluoksniu. Donelaičio metu jo parapijoje pusė gyventojų kalbėjo lietuviškai, 1843 ten suregistruota jau tik 120 lietuvių, po ketverių metų jau tik 86, o 1878 jų nė vieno nebeliko. Panašus procesas vyko kitose parapijose pietuose, lėčiau šiaurėje. Tas procesas galėtų būti palygintas su Baltijos pajūrio miškais ir kaimais, kuriuos vėjo gainiojamas smėlis užklojo ir pavertė kopom. Pajauti betgi, kad po tuo kolonizaciniu smėliu senoji autochtoninė kultūra dar nėra galutinai mirusi. Protarpiais per 19 ir 20 šimtmečius jos gyvybė prasiveržė naujais dideliais talentais, tarp kurių didžiausi Liudvikas Rėza, dramaturgas bei filosofas Vydūnas, romanistė Ieva Simonaitytė, nors visi jie jau iš šiaurinių sričių. Tai lyg oazės kolonizuotoje dykumoje.

Su Antruoju pasauliniu karu šioje erdvėje pajauti istorijos vulkaniškus prasiveržimus. Turbūt retai kurioje kitoje Europos erdvėje karas taip sunaikino visą kolonizacinį sluoksnį, kaip šioje Donelaičio gyventoje žemėje. Sunaikino žiauriau nei XVIII amžiaus didysis maras. Rytprūsiai po karo virto erdve be gyventojų. Visi buvo sunaikinti, evakuoti, deportuoti. Į ištuštintą erdvę užslinko naujos kolonizacijos potvynis — iš rytų. Su juo atėjo ir didesnis sunaikinimas. Sunaikintas ne tik per eilę šimtmečių susiklojęs kolonizacinis vokiečių sluoksnis, bet ir autochtoninio lietuviško elemento likučiai, kurių nebuvo dar sunaikinę vokiečių kolonistai.

Naujosios kolonizacijos simboliniu vaizdu gali būti tas pats Donelaičio Tolminkiemis. Skaitytojas žino, kokį Tolminkiemį rado lankytojas 1936 metais. O 1963 metais jame buvo kitas lankytojas — jau iš Sovietų okupuotos Lietuvos. Jis žiūrėjo į tuos pačius Donelaičio parapijos likučius ir rašė: „Pro tankių senų liepų ir ąžuolų lapiją pasirodo mūras... Dairaus po tuščias sienas ir jau krūmais sužėlusį bažnyčios vidų. Karo audra neaplenkė Donelaičio poilsio vietos... Tarp šių

apirusių sienų ilsisi didysis baudžiauninkų dainius. Čia kažkur yra jo kapas... Ir iš Donelaičio statytos mūrinės klebonijos belikę tik rūsiai“ (Jonas Mačiulis, *Literatūra ir menas*, 1963.11.23).

Karo audra sunaikino Donelaičio statybą. Naujos kolonizacijos autoriai sunaikino ir Donelaičio parapijos vardą: vietoj Tolminkiemio, kurį vokiečių kolonizacijos autoriai buvo vadinę Tollmingkehmen, rusų kolonizacijos autoriai dabar padarė Iljinskoje; Romintos giria, kuri slėpė Donelaitį ir jo parapiečius nuo 1757 metų rusų invazijos, dabar pavirto jau Krasnolesje; lietuviškų Rytprūsių, kuriems vokiečių kolonizacijos autoriai buvo davę oficialiai Litauen vardą, sostinė Gumbinė vadinama jau nebe Gumbinnen, o Gusev.

Istorijos konvulsija šioje Donelaičio erdvėje sunaikino žmones, sunaikino socialines santvarkas, sunaikino kultūras. Toje visa keičiančioje istorijos slinktyje betgi išliko pastovus ir tik aiškiau savo grožio šviesa ėmė spindėti, garsiau ėmė liudyti šioje erdvėje buvusią lietuvišką kultūrą — iš jos kilęs Kristijono Donelaičio kūrinys.